

SVETONÁZOROVÁ A KULTÚRNO-VÝCHOVNÁ FUNKCIA FILOZOFIE

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

V správe Predsedníctva ÚV KSČ prednesenej na 15. zasadaní ÚV KSČ sa zdôrazňuje, že pri rozpracovaní línie XV. zjazdu „sústredil ústredný výbor hlavnú pozornosť na upevňovanie jednoty a akcieschopnosti strany, na posilňovanie socialistického zriadenia, na rozvoj národného hospodárstva, sociálnej politiky a na výchovu socialistického človeka“. **Výchova socialistického človeka nie je mysliteľná bez pôsobenia filozofie, bez uplatňovania jej svetonázorovej a ideovo-výchovnej funkcie.** Toto pôsobenie prebieha predovšetkým v oblasti axiologickej, etickej, filozoficko-psychologickej a má aj svoje nezanedbateľné sociologické aspekty.

Účinné a dôsledné uplatňovanie ideí marxizmu-leninizmu v politicko-výchovnej a ideologickej práci nie je možné bez správneho rozpoznania zložitého systému vzájomných vzťahov medzi filozofiou, ideológiou, morálkou a súhrnom spoločenských vzťahov, nie je možné bez systematického a tvorivého rozvíjania svetonázorových aspektov marxisticko-leninskej filozofie.

Svetonázorová a ideovo-výchovná funkcia filozofie nadobúda v súčasnosti význam najmä z hľadiska formovania socialistického človeka, socialistického spôsobu života. Doterajšie skúsenosti z výstavby socializmu ukazujú, že socialistický spôsob života sa nevytvára bezkonfliktne, živelné. „Ide o dlhodobý, zložitý proces, v ktorom je potrebné cielavedome bojovať za nové a súčasne prekonávať celý systém hodnôt, ktorý zodpovedá vykorisťovateľským zariadeniam“, konštatuje sa v správe Predsedníctva ÚV KSČ. V uvedených súvislostiach má filozofia nezastupiteľné miesto pri vymedzovaní pojmov nové, tvorba nového, tvorivá činnosť vôbec.

Koncepcia tvorivej činnosti, ktorá vychádza z marxisticko-leninského chápania praktickej ľudskej činnosti a ktorá odráža jeden zo základných momentov socialistického spôsobu života, musí vziať do úvahy pre-

dovšetkým výsledky tvorby ako hlavné kritérium tvorivého či netvorivého charakteru činnosti. Musí ich skúmať jednak ako vyjadrenie istej dynamickej činnosti subjektu, jednak ako súčasť celkového spoločenského tvorivého procesu.

Subjektívne pochopená ľudská činnosť je iba jedným z momentov celostnej činnosti zameranej na premenu daného stavu spoločnosti. Individuálna tvorivá činnosť je súčasťou celej ľudskej kultúry, ktorá takpovediac „prekračuje“ daný civilizačný stav spoločnosti a v tomto zmysle je aj istým typom sociálnej aktivity. Tu už nepostačuje kritérium novosti, „nového“ za každých okolností. Nové z hľadiska individua, z hľadiska sociálnej skupiny alebo z hľadiska konkrétnej spoločenskej situácie, môže byť, samozrejme, veľmi rozdielne a kritérium novosti z týchto jednotlivých hľadísk nemožno absolutizovať. Nie je to totiž jediné kritérium tvorby. Okrem parciálneho kritéria novosti vecí, výtvoru, výsledku tvorivej činnosti (hoci toto kritérium je veľmi dôležité, ba primárne) nachádzajú pri rozlišovaní tvorivej a netvorivej činnosti svoje uplatnenie i kritériá vyššej efektívnosti ľudskej činnosti, jej vyššej úrovne z hľadiska technológie — a predovšetkým kritérium spoločenského dosahu a významu tvorivej činnosti.

Presne určiť význam tvorivej činnosti a jej výsledkov pre spoločnosť na danej vývinovej etape nie je vždy ľahké. Tento význam nie je exaktne merateľný. Rozhodujúcim pri jeho určovaní je predovšetkým kritérium pokroku. Filozofia nám pomáha odpovedať v súvislosti s otázkou pokroku aj na otázku, či kvalita nášho života je skutočne nová, a ak áno, v čom je nová a akým smerom sa vyvíja.

Pri uvažovaní o svetonázorovej a kultúrnovýchovnej funkcii filozofie treba mať vždy na zreteli, že filozofia musí tieto otázky posudzovať v konkrétnych súvislostiach morálneho a politického stavu spoločnosti, s osobitným dôrazom na uvedomenosť človeka, jeho politickej úrovne, na upevňovanie jeho morálnych kvalít.

V správe Predsedníctva ÚV KSČ sa zdôrazňuje, že „efektívnosť ideologickej práce možno ťažko merať bezprostrednými hmatateľnými výsledkami. Ako zdôraznil XV. zjazd, kritériom účinnosti ideologickej práce je konanie ľudí, ich praktický postoj, ktorý zaujímajú k problémom a úlohám spoločnosti.“ Treba si potom uvedomiť, že hodnoty, ktoré človek v rámci uvedeného postoja uprednostňuje, sú historickým javom. Človek v priebehu osvojovania okolitého sveta vydeľuje z neho veci a javy, ktoré v procese spoločenskej praktickej činnosti nadobúdajú novú funkciu, nový význam pre človeka. Ľudia tak vytvárajú nové prostredie ako výsledok svojej účelnej činnosti, no pokrokotvorná aktivita ľudí sa neprejavuje vždy jednoznačne, bez rozporov. Je súčasťou zložitého úsilia o sformovanie novej kultúry, ktorá by bola organickou súčasťou nového, pokrokového spoločenského zriadenia. Tvorba novej spoločnosti je v neoddeliteľnej súvislosti s tvorbou novej kultúry.

Kultúra, kultúrne hodnoty sa nachádzajú v neustálom vývinovom

pohybe, pričom kritériom príslušnosti tej-ktorej hodnoty ku kultúrnej sfére je kritérium pokroku ako nepretržitého procesu, v ktorom človek stále viac dokáže pretvárať prírodu a spoločnosť a získava väčšiu mieru možností svojho všestranného rozvoja. Také hodnoty, ktoré brzdia spoločenský pokrok, alebo dokonca sú z hľadiska sociálneho vývinu vyslovene regresívne, nemôžeme označiť za *kultúrne hodnoty*. Ak aplikujeme kritérium pokroku a regresu v spoločenskom vývoji na teóriu kultúrnych hodnôt, zistíme, že každá kultúrna hodnota istým spôsobom vyjadruje schopnosť človeka zdokonaľovať sa, zmenšovať svoju závislosť od prírodných síl a zväčšovať možnosť ovládania tých spoločenských síl a vzťahov, ktoré človek sám vytvoril. Kultúrne hodnoty sú vyjadrením aktivity človeka pri dosahovaní takéhoto stavu, toho, do akej miery sa činnosť človeka zameriava na vyriešenie problémov stojacich v ceste spoločenskému pokroku.

Pokrokovitá aktivita ľudí sa neprejavuje vždy jednoznačne, bez rozporov. Zápas protikladných tendencií, progresu a regresu, je vlastný každému vývinu. Vývin nemôžeme chápať ako bezrozporový jav, pretože by sme sa dostali na metafyzické pozície, ktoré protirečia hľadisku marxisticko-leninskej filozofie a teórie kultúry. Podľa marxizmu je vývin kultúry protirečivou jednotou pokroku a regresu. Zriedkakedy prebieha priamočiaro. Jeho súčasťou sú aj občasné stagnácie, návraty a neraz aj straty určitých vymožeností. Vzhľadom na zložitosť a rozpornosť spoločenského pokroku je pomerne ťažké presne, celkom jednoznačne a bez výhrad vymedziť, či istý jav je kultúrnou hodnotou alebo nie. Neraz totiž jav, ktorý je hodnotou iba potenciálnou, latentnou, mení sa v iných historických podmienkach na aktuálnu kultúrnú hodnotu a v ďalšom vývinovom období zasa sa zaraďuje medzi javy, ktoré sú súčasťou historicky vymedzenej civilizácie, nie sú však už súčasťou kultúry.

Socialistické spoločenské vzťahy dávajú možnosť nielen riešiť rozpory, ktoré bezprostredne a neoddeliteľne súvisia so spoločenským pokrokom, ale vytvárajú aj predpoklady správneho predvídania smeru pokrového vývinu. V socializme vzniká situácia, v ktorej sa pokrok stáva výsledkom uvedomelej, cieľavedomej činnosti jednotlivca a kolektívu. Táto cieľavedomosť určuje predpoklady zámerného, programového riadenia spoločnosti a kultúry, a teda aj tvorby hodnôt, ktoré sú súčasťou ľudského pokroku. V socialistickej spoločnosti sa tvorba týchto hodnôt — podobne ako sociálny pokrok — stáva výsledkom uvedomelej aktivity rozhodujúcej väčšiny členov tejto spoločnosti. Principiálne sa na nej môže zúčastňovať každý člen tejto spoločnosti (spoločnosť pre to vytvára reálne predpoklady) a každý môže taktiež disponovať výsledkami činnosti, v rámci ktorej vznikajú tieto hodnoty.

Realizácia uvedených možností je súčasťou uplatňovania vedúcej úlohy strany. Jej cieľom je sformovanie socialistickeho a konajúceho človeka. V správe Predsedníctva ÚV KSČ na 15. zasadnutí ÚV KSČ sa uvádza, že „proces formovania socialistickeho a konajúceho

človeka, všestranne rozvíjajúcej sa osobnosti sa neodohrával odtrhnuto od spoločnosti, od jej denných problémov. Prebieha v kolektíve, v aktívnej účasti človeka na živote a rozvoji spoločnosti, v zápase o riešenie praktických úloh budovania socializmu. Tento proces podmieňujú mnohé sociálne, ekonomické, politické a ideologické činitele, no aj činitele vnútorné a medzinárodné. Žiadny z nich nemožno v politickovýchovnej práci prehliadať. Nesmieme ani zabúdať, že vzťah občana k socializmu, k našej ideológii silne ovplyvňuje úroveň práce jednotlivých článkov hospodárskeho a spoločenského mechanizmu.

Z toho vyplýva i požiadavka komplexnosti v ideologickom pôsobení, ktorá je predpokladom jeho účinnosti. Táto požiadavka, zahrňujúca spojenie svetonázorovej, morálnej a pracovnej výchovy, vyžaduje diferencovaný prístup.“

Z hľadiska správneho uplatňovania svetonázorovej a kultúrno-výchovnej funkcie filozofie treba osobitne zdôrazniť, že pokrok v spoločnosti je v zmysle historickomaterialistického výkladu spoločenského vývinu podmienený predovšetkým rozvojom materiálnej základne spoločnosti (predovšetkým jej ekonomickej stránky), ale že zároveň bezprostredne súvisí s formovaním kultúrnych hodnôt. Vzniká tu zaujímavá súvislosť medzi spoločenským pokrokom a kultúrou resp. kultúrnymi hodnotami, ktoré sú jedným prvkom zložitej sústavy javov podmieňujúcich spoločenský pokrok, pričom samy sú ním spätne podmieňované vo svojom ďalšom vývine. Je nesporné, že spoločenský pokrok je do určitej miery závislý aj od pôsobenia kultúrnych hodnôt ako jedného z celého komplexu činiteľov: napríklad využitie nejakého významného prírodovedného objavu je do značnej miery závislé od stavu kultúry konkrétnej spoločnosti; v mnohých prípadoch objav môže byť využitý rovnako v záujme spoločenského pokroku ako aj proti nemu. Pokrokovosť vedeckého objavu resp. iného výsledku ľudskej činnosti nespočíva bezo zvyšku iba v ňom samom, ale je určená predovšetkým spôsobom jeho spoločenského uplatnenia. Spoločenské uplatnenie daného činu potom určuje jeho zaradenosť či nezaradenosť do sféry kultúrnych hodnôt. Nijaká kultúrna hodnota teda nejestvuje nezávisle od spoločenského prostredia, v ktorom vzniká a na ktoré pôsobí. Pokrok spoločnosti nezávisí však do všetkých svojich dôsledkov od pôsobenia kultúrnych hodnôt. Ak by sme tvrdili, že spoločenský pokrok je výsledkom pôsobenia kultúrnych hodnôt, absolutizovali by sme jednu stránku spoločenského vývinu a ignorovali by sme skutočnosť, že pokrokový vývin ľudskej spoločnosti v danej historickej epoche je voči kultúrnym hodnotám (pôsobiacim v tej istej historickej epoche) v dialektickom vzťahu. Nemôžeme totiž jednoznačne tvrdiť ani to, že kultúra a kultúrne hodnoty sú proste iba výsledkom spoločenského vývinu, že sú akýmsi finálnym produktom istej vývinovej etapy spoločnosti. Takéto jednostranné chápanie kultúry ako istého výsledku, produktu duchovného vývinu spoločnosti by značne zužovalo význam kultúry a kultúrnych hodnôt pre spoločenský pokrok,

bolo by výsledkom metafyzického, statického chápania tohto zložitého javu. Vývin spoločnosti a vývin kultúry nemožno od seba odtrhávať, nemožno ich ani stotožňovať; ich rozvoj prebieha zároveň a vo vzájomnej interakcii. Základné postavenie vo vývine spoločnosti i vo vývine kultúry má ľudská aktívna činnosť. Tvorivá aktivita človeka je základom spoločenského pokroku a je súčasne charakteristickým znakom kultúry. Konštantným výsledkom poznávania a pretvárania prírody i spoločnosti sú vždy civilizačné hodnoty, kým dynamickým, procesuálnym a z vývinového hľadiska relatívnym výsledkom sú kultúrne hodnoty. Tvorba kultúrnych hodnôt je v dialektickom vzťahu k tvorbe civilizačných hodnôt. Kultúra dáva pokrokový obsah a zmysel tej časti civilizačných hodnôt, ktoré sa potenciálne môžu stať kultúrnymi hodnotami.

Kultúra je jav, ktorý je v ustavičnom pohybe, možno ju chápať a vysvetľovať iba procesuálne. Mnohí autori pri jej definovaní používajú Marxov termín osvojenie. Nazdávame sa, že táto v zásade správna charakteristika si vyžaduje, aby základný tvar slovesného podstatného mena (osvojenie) bol používaný predovšetkým pri definovaní civilizácie (pretože vyjadruje istú relatívnu završenosť procesu osvojovania), kým pri vysvetľovaní podstaty kultúry by mal byť používaný priebežný tvar osvojovanie, ktorý lepšie vyjadruje nezavršenosť, neukončenosť živého procesu kultúrneho vývinu, ustavičné „predbiehanie“ a „prekračovanie“ stavu, ktorý sa dosiahol v predchádzajúcej vývinovej etape. Práve táto neukončenosť a živosť vývoja ľudskej kultúry spôsobuje, že kultúrne hodnoty sú z hľadiska histórie vždy relatívne.

Dejinné napredovanie ľudskej spoločnosti, schopnosť človeka zdokonaľovať sa v procese historického vývinu ľudského rodu, dosiahnutý stupeň rozvoja výrobných síl, to všetko podmieňuje charakter a kvalitu kultúrnych hodnôt istého obdobia. V samej ich podstate však už spočíva požiadavka ďalšieho prekračovania daného stavu, požiadavka dialektickej negácie, po ktorej by nasledoval vyšší vývinový stupeň v tvorbe kultúrnych hodnôt, t. j. negácie, ktorá by nebola iba zrušením, ale ktorá by vyžadovala konštituovanie nových hodnôt na kvalitatívne vyššej úrovni.

V priebehu spoločenského vývinu sa do sféry kultúrnych hodnôt zaraďujú také javy, predmety, procesy, činnosti a inštitúcie, ktoré s týmto vývinom nejakým spôsobom korešpondujú, a najmä ktoré zodpovedajú jeho celkovej tendencii. Ide o tie fenomény, ktoré v danej historickej situácii spĺňajú niektoré z kritérií pokroku. Medzi ne patrí v súčasnom období premena ideí socializmu na materiálnu silu. Ako sa zdôrazňuje v správe Predsedníctva ÚV KSČ na 15. zasadnutí ÚV KSČ, významnú úlohu má pritom systematické zvyšovanie svetonázorovej úrovne ľudí: „Bez zvyšovania uvedomelosti človeka, jeho politickej úrovne a upevňovania morálnych kvalít nemožno zabezpečiť úspešnú výstavbu materiálnotechnickej základne komunizmu ani rozvoj socialistických spoločenských vzťahov.“

Humanistický charakter týchto cieľov podčiarkuje okolnosť, že cie-

lom socialistickej a komunistickej výstavby spoločnosti a súčasne aj najdynamickejším činiteľom rozvoja výrobných síl sa za socializmu stal všestranný harmonický rozvoj osobnosti.